

УДК 329.001 (100)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНИХ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Юрій Шведа

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, shveda@ukr.net*

Проаналізовано зміни в організаційній структурі політичних партій і їхній вплив на трансформацію сучасних партійних систем. Узагальнено головні чинники, які впливають на зміну організаційної структури партій. Встановлено залежність між організаційною будовою партій та конфігурацією партійних систем. Зроблено спробу систематизації головних методологічних підходів, апробованих сучасними зарубіжними авторами, при аналізі цієї проблеми.

Ключові слова: трансформація, організаційна будова партії, масові партії, виборчі партії, партійна система.

Актуальність зазначеної проблеми визначається зростанням ролі політичних партій у політичному житті суспільства, формуванням партійної системи і послідовними змінами в її еволюції. Перші спроби визначення взаємозв'язку між організаційною структурою партій та конфігурацією партійних систем належать засновникам сучасної теорії політичних партій – М. Веберу [1] та М. Дюверже [2]. Згодом серйозно дослідили це питання такі зарубіжні автори, як С. Ліпсет та С. Рокан [9], Р. Роуз та Д. Урвін [12], Е. Ейнхорн та Дж. Логве [5], Дж. Сарторі [13; 14], М. Педерсен [10], А. Піцорно [11]. Особливо вагомий внесок у вивчення зазначеної проблеми здійснили О. Кірчхеймер [8] та С. Волінець [17]. Однак в українській політичній науці, передусім через об'єктивні причини, такою проблемою ще не зацікавились і не вивчили. Тому напрацювання зарубіжних авторів у дослідженні цього соціального феномену будуть для українських дослідників партій і цікавими, і корисними.

У 1918 році на лекції, проголошеній у Мюнхенському університеті, Макс Вебер адресував аудиторії запитання про “політику як про професію”. Тема його виступу – професіоналізм сучасної політики, в рамках якого лектор особливо наголошував на появі масових політичних партій. На думку М. Вебера, контраст із минулою політичною організацією ґрунтувався на тому, що більшість сучасних форм партійної організації діаметрально протилежні ідилічним формам, в яких групи нотаблів, а також парламентарі керували всіма. Ці нові форми він називав “дітьми демократії”, продуктом загального виборчого права, результатом

необхідності подобатися та організувати маси, розвивати загальну єдність та сувору дисципліну [1, с. 102].

Наступні дослідники погоджувались із тим, що така трансформація була пов'язана з розширенням демократичних прав. Масова участь зумовила появу масових партій, і для багатьох оглядачів стало очевидно, що сучасна демократія немислима без політичних партій. Короткий огляд функцій, які, звичайно, здійснюють політичні партії, підкреслюють їхню суттєву соціальну роль: партії структурують голоси виборців, інтегрують та мобілізують маси громадян, агрегують різноманітні суспільні інтереси, рекрутують лідерів для публічної діяльності, формують державну політику. З-поміж усього цього особливо важливо те, що переважно саме політичні партії організують сучасне державне керівництво в такий спосіб, який В. Вільдельман назвав "вирішальним агентом інституційної легітимації" [16, с. 6].

Питання про роль партій неможливо відокремити від поняття легітимності. Лідери, яких рекрутують партії, політика, яку вони провадять, та керівництво, яке вони прагнуть контролювати, будуть легітимними лише тоді, коли легітимними будуть самі існуючі партії. Цим пояснюється й істотність масових партій. Тим часом можна абсолютно точно зазначити, що професіоналізація політики, яка слідує за масовою демократією, є основою для діяльності політичних партій, які, зрештою, в такий спосіб забезпечують свою легітимність. Партії відображають настрої населення і здійснюють важливий зв'язок між громадянами та державою. Вони діють як масові організації і, своєю чергою, є частиною суспільства, з якого виходять. Підсумовуючи можна сказати, що ХХ сторіччя – це сторіччя масових партій.

Існує два зауваження, які важливі для розуміння розвитку політичних партій: перше – проникнення партій з організацією масового типу в сучасну демократичну політику, друге – процес стабілізації, який пов'язаний з організаційними можливостями масових партій.

На поширеність організаційної структури масових партій, про яке говорив М. Вебер, особливо наголошували в порівняльних дослідженнях політичних партій та партійних систем, проведених М. Дюверже. Як і М. Вебер, М. Дюверже пов'язує розвиток масових партій із розширенням демократичних прав, зазначаючи, що загальне виборче право зумовило зміну організації, заснованої на кокусі, на організацію з територіальними відділеннями, а також трансформацію кадрових партій у масові. М. Дюверже пов'язував таку трансформацію переважно з лівими партіями, стверджуючи, що перетворення лівих партій у партії з масовим типом організації зумовлювала необхідність економити фінансові ресурси. З іншого ж боку, праві партії, які мають підтримку багатих жертводавців, можуть собі дозволити кадровий тип організації. Тим часом це не є великою відмінністю, і

М. Дюверже наголошує на “заразливості” цього явища, яке поширюється від лівих до правих уздовж усього політичного спектру [2, с. 116–123].

А насправді важливо, що вплив, який зумовила поява масових партій на стабілізацію масового електорату, на думку Дж. Сарторі, є “критичним фактором у зміні природи партійної системи і внеском в їхню внутрішню консолідацію” [14, с. 292]. Через інкапсуляцію сегментів масового електорату, через сумування політичної ідентичності, яку здійснюють партії, вони стають агентами, за допомогою яких відбувається структуризація політичної поведінки виборців і гарантується стабільність їхньої підтримки. Політичний вибір матеріалізується в політичну ідентичність як результат політичної організації, і в такий спосіб партійна система зазнає консолідації.

Вирішальним етапом консолідації партійної системи була трансформація кадрової партії у масову. Такі політичні організації, завдяки їхній масовій природі, “закривають” електоральний ринок і стабілізують сучасні партійні системи. Як зазначають С. Ліпсет і С. Рокан, “звуження “ринку підтримки” відбувається через зростання масових партій. Ліві дуже швидко відкриваються для нових рухів. Де з’являється виклик партіям робітничого класу, там він зустрічається з узгодженими зусиллями контрмобілізації загальнонаціональних масових організацій ліберального чи консервативного напрямку. Можливість для формування нових партій є надзвичайно обмеженою. Це пояснює, чому причина бар’єру представництва є низькою, як наприклад у Скандинавії, та високою, як наприклад у Великобританії” [9, с. 51].

Послідовність процесу є зрозумілою і логічно виправданою. Розширення виборчого права інкорпорує маси громадян у політичну систему, масові партії мобілізують та інтегрують нових громадян та впроваджують набір рис, які зумовлюють політичну ідентичність. Така ідентичність діє як сила, що стабілізує вирівнювання умов, для “замороження” партійних систем. Організованість є характерною рисою, завдяки якій масові політичні партії здійснюють інтервенцію, “пронизують та огортають інші політичні еліти” [4, с. 58]. У такому розумінні, як зазначає Дж. Сарторі, “замороження партійних систем є просто партійною системою, яка впливає на політичний процес як незалежна система, що приводиться в дію та підтримується відповідно до власних законів інерції” [13, с. 21]. Отже, масові партії, які були сформовані масовою демократією, одночасно ж забезпечують її стабільність.

Однак такий взаємозв’язок не є ані достатнім, ані вичерпним. Стабільність, яка залежить від здатності партій пов’язувати голоси підтримки тісніше з їхньою організаційною мережею, залежить від їхніх зв’язків із ширшим соціальним середовищем. Відстань цих зв’язків зменшувалась, а тому політичні партії ставали більш віддаленими від повсякденного життя громадян. Ось чому організаційна основа цієї стабільності зазнавала ерозії. Урядові заходи та атракції політичних

лідерів, які були спрямовані на збереження стабільності виборчої лояльності, не змогли зарадити такому процесу.

Падіння лояльності до політичних партій О. Кірчхеймер вважає головною причиною появи виборчих партій (catch-all party). Ця гіпотеза була тривалий час предметом наукових дискусій: частина авторів, ідучи за О. Кірчхеймером та визнаючи його прогноз появи виборчих партій, зазначає, що його аргументація має переважно ідеологічний характер, що зумовлює її зневажливе ставлення до організаційного розвитку як серцевини такої тенденції. [8, с. 177–200].

Як і М. Дюверже, О. Кірчхеймер займається пошуком відмінностей між двома типами сучасних політичних партій, які він називає партіями масової інтеграції та новими виборчими партіями. Дослідник змальовує відмінності в моделях партій, аргументуючи, що вік попередніх типів партій закінчився і що західноєвропейські системи формують умови для появи та розвитку саме виборчих партій: “Партії масової інтеграції є продуктами віку з глибокими класовими лініями суспільного поділу і більш точно їх виражають. Згодом вони трансформуються у виборчі партії (catch-all party), які більш повно повертаються до електоральної сцени, намагаючись поширити ефективність на ширшу аудиторію і здобути більш швидкий електоральний успіх” [8, с. 84].

О. Кірчхеймер визначає п'ять причин появи виборчих партій, а саме: “радикальне зменшення партійного ідеологічного багажу”, “посилення груп лідерів”, “падіння ролі індивідуального партійного членства”, “відмова від наголошення на партії як класовому авангарді чи певній клієнтелі й надання переваги в рекрутуванні голосів виборців серед широкого загалу”, а також “забезпечення доступу до партії різноманітних груп інтересів” [8, с. 190]. Реально це лише перші з існуючих характеристик, які яскраво пов'язані з ідеологічними змінами. Загалом, понад усе виборчі партії – організаційний феномен.

Тим часом природа організаційної трансформації, яка зумовлює появу виборчих партій, – досить специфічна. О. Кірчхеймер описує партії, що тісно пов'язані з масами виборців і здійснюють щоденний контроль над життям громадян. Цей контроль відображається на переході влади в партії до партійних лідерів, втраті соціально специфічних зв'язків із певними сегментами електорату та падінні ролі пересічних членів партії.

Так, виборчі партії згортають свої специфічні організаційні зв'язки з певними сегментами суспільства і починають діяти відповідно до інтересів суспільства загалом. Вони змінюються від партій “знизу–вверх” до партій “зверху–вниз” і вибирають конкуренцію на ринку, а не спроби його обмеження. Це побудовано радше на умовній підтримці, ніж на партійній ідентичності. Виборчі партії, швидше, шукають підтримки виборців, ніж членів партії.

Політика партій є більш зорієнтованою на випадкових, аніж на постійних виборців. Тому цілком закономірно, що зміни в організаційній структурі партій і

стилі їхньої діяльності, про які говорив О. Кірчхеймер на початку 60-х років, дуже швидко проявилися в дестабілізації індивідуального партійного електорату наприкінці 60-х та 70-х років. Такі зміни були добре задокументовані. При чому Р. Роуз та Д. Урвін [12, с. 287–319] у своїх дослідженнях наголошують на очевидній стабільності цих змін, а М. Педерсен, навпаки, – на їхній плинності. [10, с. 1–26]. Тепер, відзначаючи появу нових політичних партій, традиційно акцентують увагу на домінуючих альтернативах і наполегливих хвилях у виборчій нестабільності. Сучасна література схиляє нас до віри в те, що ми – свідки поширених процесів масової політичної трансформації, і тому маємо справу з падінням нової ери масової політики, ери, в якій соціально-політичні поділи перестали бути замороженими, традиційні соціальні поділи не є більше істотними для політики, а самі партії занепадають. Варіації на такі теми зараз формують головну частину сучасних досліджень про партії та партійні системи.

Через зростання серед партій тенденції до управління, вони віддаляються від суспільства, частиною якого є, а це зумовлює тенденцію зменшення підтримки виборців. Виборці, що сумніваються, не можуть бути мобілізовані партіями і вже не інтегруються ними. Горизонти політичних партій розширюються, їхні можливості зростають, а вони самі, загалом, стають більш гнучкими. В результаті, в міру віддаленості партій, електорат стає більш доступним. База підтримки, яка спиралася на організаційну інтервенцію та контроль і яка існувала за рахунок мобілізації членів та симпатиків партій, виявилась у такий спосіб підірваною.

Однак зрозуміло, що зміну електоральної підтримки, якою характеризується Західна Європа з кінця 60-х років, не можна пояснити лише організаційними змінами традиційних партій. Це, очевидно, можна пояснити цілою низкою факторів. Так, зокрема, протягом останніх кількох років серед факторів, що ідентифікують як тяжіння до електоральної нестабільності, на особливу увагу заслуговують зміни соціальної структури і розмивання меж традиційних класів, з одного боку, і вплив нових систем цінностей та мобілізація нових постматеріальних поділів, з іншого [6, с. 289–303].

Крім того, незважаючи на те, що в політичних працях 60-х років часто йшлося про “кінець ідеології” [15], не можна заперечити, що багато великих ідей, які підтримують традиційну лояльність, більшою чи меншою мірою приймають. Боротьба робітничого класу за свої політичні права отримала перемогу, узаконилась боротьба релігійних організацій, як і тих, хто відкидав релігійну віру, сучасна “державна добробуту” стала звичною для сучасних західноєвропейських демократій, а конфлікти, які були навколо соціальних прав, поступово переходили на маргінес політичної боротьби. Найбільші битви закінчилися, а відтак А. Піцорно, слідом за О. Кірчхеймером, зазначав, що ситуація в більшості західних демократій склалась так, що змінилась політична ідентичність, а політичні вимоги стали об’єктом компромісів. Групи тиску стали головними акторами політичної сцени, а політичні партії втратили свою програмну та

організаційну ідентичність [11, с. 272]. Електоральна дестабілізація, яка з цього випливає, сприймається з великим здивуванням.

Такі зміни впливають на самі політичні партії, які стають вразливішими в новому суспільному оточенні. Тим часом факт, що зміни сприяють більшій вразливості партій є чимось таким, чого вони не можуть уникнути, але до чого вони повинні пристосуватись. У зв'язку з цим виникає запитання: якщо при існуванні цих організаційних змін зростає електоральна дестабілізація, то чому партії втрачають свої соціальні зв'язки? Якщо електоральна вразливість є результатом формування організаційного типу виборчої партії (catch-all party), то чому партії повинні йти цим шляхом?

Існує три фактори, які важливі для розуміння поставлених проблем. Перший – це організаційні та інституційні зміни, що полегшують більшості партіям участь у виборах. Це включає зміни в способі фінансування партій (схильність до державних субвенцій, ніж до фінансової підтримки членів партії чи інших популярних форм фінансування); зміни в спілкуванні із засобами масової інформації (які вимагають існування розвиненої організаційної сітки – net-work); зростання ролі маркетингових технік у політичній діяльності, які доводять непотрібність безпосередніх контактів із масами як форми зворотного зв'язку [7, с. 243–244].

Другий фактор – це вплив соціальних змін на партійну організацію в результаті зростання кількості краще поінформованого та більш компетентного електорату. Разом із незаперечним зростанням індивідуалізму та атомізації сучасного суспільства підривається сенс колективної солідарності, яка колись слугувала передумовою існування масових партій. Можливо іронічно, але, швидше за все, це були партії, які брали участь в ерозії цієї колективної солідарності. Як наприклад, С. Ейнхорн та Дж. Логве зазначали у випадку соціал-демократів у Скандинавії: “Принципова причина демобілізації була успішною... Соціал-демократична житлова політика відокремила значну кількість “голубих комірців” від решти міського населення, яке було живильним середовищем для партій. Тим часом централізований механізм держави суспільного добробуту знешкоджував необхідність солідарності, яка була визначальною рисою робітничого руху. Попередньо солідарність визначала соціальну інфраструктуру для робітничого класу – профспілки допомагали суспільству боротися із соціальними хворобами, безробіттям, проблемами людей похилого віку, смертністю, створювалися так звані житлові кооперативи тощо; однак тепер необхідність у солідарності та вишколу їй стали непотрібними” [5, с. 180].

Третій фактор – це можливо те, що труднощі, які ми беремо до уваги, з'ясовуючи причини, що уточнюють організаційні зв'язки, не є насправді труднощами, а просто виводяться з неправильного кінця. У цьому сенсі виборчі партії можуть бути нормою, якщо більш солідарні партії можуть бути

транзитними партіями. Так, наприклад, А. Піцорно має гіпотезу, що інтеграційні партії стабілізують електоральні поділи, а чисті альтернативи в партійних програмах можуть бути знайдені в періоди інтенсивних соціальних змін і як наслідок сильного тиску нових категорій інтересів, які входять у політичну систему. Якщо ця гіпотеза є правдивою, сильні партії, з ідеологічними програмами та інтегрованим членством, є тимчасовим феноменом. Вони обидві з'являються для підсилення та контролю входу нових верств у політичні системи. Якщо вони є типовим плюралізмом, то одночасно є типовими у їхній першій “генетичній” фазі, коли великих колективних акторів залучають до розподілу влади через систему репрезентації.

Цей аргумент посилюється також наступним твердженням А. Піцорно, що “насправді немає необхідності в організації... для об'єднання послідовників правлячих партій” [11, с. 253]. У зв'язку з цим урядові ресурси чи обіцянка таких ресурсів вимагають від партій здійснювати часто непопулярну політику та ідеологічний примус, які є неминучим побічним ефектом посилення активної організаційної структури. Відповідно до ступеню доступу, який партії отримують до уряду, ми спостерігаємо зменшення у них наголосу на необхідності організації. Важливість цієї гіпотези можна легко виявити, проаналізувавши сучасний західноєвропейський досвід, який показує, що більшість істотних партій є правлячими чи потенційно правлячими партіями. У період з 1970 по 1985 роки, наприклад, лише дві західноєвропейські великі партії залишаються поза урядом: це – Британська Ліберальна партія, яка всупереч зростанню її електоральної підтримки продовжує залишатися партією меншості на парламентському рівні та Італійська Комуністична партія, чие виключення з процесу керівництва пом'якшується неперервними періодами участі у владі на регіональному рівнях так само, як і її квазіурядова роль на національному рівні під час так званого *Compromesso storico* в 70-ті роки. За винятком цих прикладів, всі інші європейські партії істотного виборчого розміру мали змогу хоча б один період для здійснення обов'язків державного керівництва протягом останніх 15 років.

Хоча згадані причини не заперечують можливості переміщення від масових партій до партій масової інтеграції, а відтак – і до моделі виборчої партії. І це підтверджує чіткий зв'язок між цією трансформацією та супутнім рухом від стабілізації партійних систем до їхньої наступної дестабілізації. З упевненістю можна сказати, що, загалом, немає заперечення існуванню сучасній електоральній турбулентності. Не можемо також ігнорувати важливості появи у суспільстві нових політичних інтересів та нових форм політичної участі. Водночас, слабше наголошують на працях тих авторів, які, виказуючи готовність до розуміння процесів політичних змін, все ж таки висловлюють більш обережну їхню оцінку. Так, наприклад, Р. Дантон, наголошуючи, що “віртуально скрізь серед індустріальних демократій старий порядок змінюється”, в кінцевому підсумку завершує свій огляд електоральних змін таким висновком: “Незважаючи на нашу

акцентуацію на змінах, ми визнаємо факт, що існує новий політичний порядок. Більшість стверджує, що зміни витають у повітрі, декілька вважає, що старий порядок вмер, але ніхто не говорить про народження нового політичного порядку [3]. Багато авторів сучасних праць із проблем партійного транзиту роблять подібний висновок: “Якщо зміни є всеохоплюючими, важливо не перебільшувати їхній ступінь. Отож, низка партійних систем стають постійними, якщо вони хоча б раз з’являються, оскільки всі видимі субстанційні елементи мають тяглість. У багатьох країнах ми маємо справу не лише з формуванням партій, які залишаються, але і які керують” [17, с. 296].

Отже, політичні партії еволюціонуючи зазнають відчутних змін в організаційній будові в напрямку збільшення впливу на виборців, електоральна поведінка яких також послідовно змінюється. Зміни в організаційній будові партій ведуть до зміни її інших якісних характеристик, а відтак і зумовлюють зміну самого типу партій, а з часом і конфігурації існуючої партійної системи.

-
1. Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
 2. Дюверже М. Политические партии. – М.: Академический Проект, 2000. – 558 с.
 3. Barnes S., Kaase M. Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies. – Beverly Hills: Sage Publications, 1979. – 341 p.
 4. Daalder H. Parties, Elites, and Political Developments in Western Europe / Political Parties and Political Development. – Princeton: Princeton University Press, 1966. – P. 23–46.
 5. Einhorn E., Logue J. Continuity and Change in the Scandinavian Party Systems / Parties and Party Systems in Liberal Democracies. – L.: Routledge, 1988. – 253 p.
 6. Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment and Dealignment? – Princeton: Princeton University Press, 1984. – 229 p.
 7. Inglehart R. Value Change in Industrial Societies // American Political Science Review. – 1987. – № 8. – P. 240–264.
 8. Kirchheimer O. The Transformation of the Western European Party Systems / Political Parties. – NY: Columbia University Press, 1969. – P. 177–200.
 9. Lipset S.M., Rokkan S. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction / Party Systems and Voter Alignments.– NY.: Free Press, 1967. – P. 50–67.
 10. Pedersen M. The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility // European Journal of Political Research. – 1979. – №7/I. – P. 1–26.

11. Pizzorno A. *Interests and Parties in Pluralism / Organising Interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism, and the Transformation of Politics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. – P. 250–273.
12. Rose R., Urwin D. *Persistence and Change in Western Party Systems since 1945 // Political Studies*. – 1970. – №3. – P. 287–319.
13. Sartori G. *Political Development and Political Engineering // Public Policy*. – 1968. – №17. – P. 20–28.
14. Sartori G. *The Sociology of Parties: A Critical Review / Party Systems, Party Organizations, and the Politics of the New Masses*. – Berlin: de Gruyter, 1968. – P. 290–305.
15. *The End of Ideology Debate*. – NY.: The Free Press, 1968. – 125 p.
16. Wildenmann R. *The Problematic of Party Government / Visions and Realities of Party Government*. – Berlin: de Gruyter, 1986. – P. 5–23.
17. Wolinetz S. *Party System Change: Past, Present and Future / Parties and Party Systems in Liberal Democracies*. – L.: Routledge, 1988. – P. 290–310.

TRANSFORMATION OF THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE POLITICAL PARTIES AS A FACTOR OF THE TRANSFORMATION MODERN PARTY SYSTEMS

Yuriy Shveda

*L'viv Ivan Franko National University, Universytets'ka Str., 1,
L'viv, 79000, Ukraine, shveda@ukr.net*

The article analyzes the problem of transformation of the organizational structure of the political parties as a factor of transformation of modern party systems. In the article, the main features which make an influence on the changing organizational structure of the parties; marked the connection between the organizational structure of the political parties and the party system configuration. The article tries to systemize the main methodological approaches which modern foreign authors used in the investigation of this phenomena.

Key words: Transformation, organizational structure of the political party, mass party, electoral party, party system.

*Стаття надійшла до редколегії 18.05.2007
Прийнята до друку 21.10.2007*